

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

2019
№ 1 (83)

1997 йилдан нашр этилади.

Тошкент – 2019

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Бош муҳаррир:

Касимов Р.С.

Таҳрир ҳайъати:

Азизов Х.Т.
Алимов Б.Б.
Бекмуродов М.
Раҳимова Д.Н.
Тошматов Ш.А.
Маҳкамов О.М.
Раҳманов Қ.С.
Умарова Н.Т.
Хамедов И.А.
Чўтпўлатов М.Ч.

Таҳририят:

Кабулова Д.
(масъул муҳаррир)

Муҳаррир:

Абдуллаева Г.

Мусахҳиҳлар:

Абдуллаева М.
Шорихсиева А.

Техник муҳаррир:

Юлдашев А.

Муассис:

Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

Журнал Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Олий аттестация комиссияси томо-
нидан ижтимоий-иқтисодий фанлар
йўналиши бўйича олиб борилаётган
тадқиқотларнинг натижалари асоси-
да ёзиладиган илмий мақолаларни
нашр этишга тавсия этилган омма-
вий ахборот воситалари жумласига
киритилган.

Таҳририят манзили:

100003, Тошкент,
Ислон Каримов кўчаси, 45
Мурожаат учун телефон:
(71) 232-60-76, (71) 232-60-77

E-mail: jurnal95@mail.ru; jurnal95@dba.uz

Буюртма:
ISSN 2181-7340

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлиги
томонидан 2013 йил 10 апрелда 0201-сон билан рўйхатга олинган.
Мақолаларда келтирилган иқтибослар, далиллар, рақамлар ва
маълумотларнинг аниқлиги учун муаллифлар жавобгар.
Журналдан кўчириб босилганда манба кўрсатилиши шарт.

Мундарижа/Содержание/Contents

Ушбу сон мавзуси: Демократик ислохотлар — юксак марралар гарови
Тема номера: Демократические реформы — гарантия высоких побед
Issue subject: Democratic reforms — the guarantee of high victories

Тараққиёт алгоритми / Алгоритм развития / Algorithm of development

- 5 **Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси**
-
- 24 **Отабек ҲАСАНОВ, Маъмур БАЁНОВ. 7679 та сўзга жо бўлган келажак**
-
- 26 **Президент Мурожаатномасига инфографика**
-
- 33 **Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигидаги йиғилишлар хроникаси**
-
- Бошқарувнинг замонавий ҳуқуқий асослари
Современные правовые основы управления
Modern legal basics of management
- 40 **Шавкат АСАДОВ. Суверенитет - сиёсий-ҳуқуқий институт: замонавий қарашлар ва ёндашувлар**
-
- 48 **Мафтунна АБДУЛЛАЕВА. "Конституциявий судлов институти" тушунчасининг айрим назарий-ҳуқуқий муаммолари**
-
- 54 **Хушвақт ХАЙИТОВ. Давлат органлари норма ижодкорлигида илмий экспертиза самарадорлигини ошириш масалалари**
-
- 60 **Шухрат МАМАЖУМАЕВ. Правовые особенности деятельности нефтегазовых компаний**
-
- 64 **Баходир ИСМАИЛОВ. Правовые меры по противодействию коррупции в Республике Узбекистан**
-
- 72 **Зарина ИСРАИЛОВА. Значение оценки эффективности деятельности представительных органов государственной власти на местах в Узбекистане**
-
- Ижтимоий тараққиёт / Социальное развитие / Social development
- 77 **Сарвар ОТАМУРАТОВ. Жамият ижтимоий тузилмасининг эволюцияси**
-
- 84 **Нигора ЮСУПОВА. Жамият маънавий барқарорлигини таъминлашда оилани мустақкамлашнинг ҳуқуқий ва маънавий асослари**
-
- 92 **Дилбар САГДУЛЛАЕВА. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўрни**
-
- 99 **Насриддин НАЗАРОВ. Миллатлараро муносабатлар ва ижтимоий тараққиёт**
-
- 105 **Zokir ZAMONOV. The activity of spiritual and ethical institutions in the implementation youth policy in Uzbekistan**

111 *Отабек ҚАҲҲОРОВ, Бахтиёр АДIZОВ. Олий таълим муассасалари битирувчилари рақобатбардошлиги: тушунчалар, фикрлар, қарашлар*

121 *Фарход ПАРМОНОВ. Миграция ҳодисасининг тарихий генезиси ва ривожланиш босқичлари*

*Иқтисодий соҳадаги замонавий тенденциялар
Современные тенденции в экономической сфере
Modern tendencies in economic sphere*

129 *Шахноза АКРАМОВА. Инсон капиталидан самарали фойдаланиш мақсадида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш йўналишлари*

*Инновацион технологиялар ва глобаллашув
Инновационные технологии и глобализация
Innovation technologies and globalization*

136 *Шоҳида СОДИҚОВА. Бошқарув тизимида инновацион фикрлашни шакллантириш масалалари*

141 *Акбар САИТҚОСИМОВ. Ижтимоий соҳани инновацион ривожлантириш – жамият ва инсон фаровонлигининг муҳим мезони*

151 *Бахогур САИДАМИРОВ, Андрей ТОРОПЫГИН. Водные проблемы Центральной Азии: механизмы решения на разных уровнях политического управления*

Хориж тажрибаси / Зарубежный опыт / Foreign experience

158 *Нигора УМАРОВА. Ўзбекистонда давлат бошқарувини модернизациялаш имкониятлари (хориж тажрибаси мисолида)*

165 *Нилуфар ЮЛДАШЕВА. Инқирозга қарши бошқарувда хориж тажрибаларидан фойдаланиш механизми*

172 *Шахноза АЗИМБАЕВА. Современная внешняя политика Великобритании (с 90-х годов XX века до сегодняшнего дня)*

Нуктаи назар / Точка зрения / Point of view

Испаниянинг нуфузли нашри:

176 *Президент Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида Ўзбекистон ташқи сиёсатида юксалиш рўй бермоқда*

178 *Бошқарув дайжести*

182 *Раҳбар энциклопедияси*

Академия ҳаётидан / Из жизни академии / Academy life

186 *"Ўзбекистон 2035" иккинчи халқаро форуми*

187 *Презентация книги:
"Государственное управление персональными ресурсами: краткий обзор 2018"*

188 *Навоий гулзоридан чечаклар терган олима*

189 *Ҳар кунимиз Наврўз бўлсин!*

Отабек ҚАҲҲОРОВ,

*иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Бухоро давлат университети доценти*

Бахтиёр АДIZОВ,

Бухоро давлат университети таянч докторанти (PhD)

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ БИТИРУВЧИЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ: ТУШУНЧАЛАР, ФИКРЛАР, ҚАРАШЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президент-и Шавкат Мирзиёев Олий Мажлиси-га Мурожаатномасида таъкидлаганидек: "Инновация - бу келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз керак"¹. Ўзбекистон сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, қолаверса, барча соҳаларда тубдан янгиланиш, инновацион ривожланиш йўлига ўтаётган экан, биринчи навбатда, таълим тизими тубдан ислоҳ қилиниши, таълим сифатини оширишга қаратилган изчил чора-тадбирлар белгилаб олиниши, қабул қилинаётган "йўл хариталари"нинг реал амалиётда ижросини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Мурожаатномада Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида, замонавий кадрлар, юксак технологиялар борасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши ягона мақсадимиз эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Дарҳақиқат, "Инновация - келажак дегани" экан, рақобатбардош келажакимизни барпо қилиш учун инновацион ғоя ва ташаббуслар ижодкорлари бўлиши ёш, интеллектуал салоҳияти юқори, ҳар томонлама рақобатбардош авлодни тарбиялаш эътиборимиз марказида бўлиши лозим.

Шундай экан, "рақобат", "рақобатбардошлик", "битирувчилар рақобатбардошлиги" тушунчалари ва унинг қатор хусусиятлари ҳамда унга таъсир этувчи омиллар хусусидаги саволларга ойдинлик киритиш, битирувчиларнинг меҳнат бозоридаги ра-

қобатбардошлигини таъминлашнинг амалий ва стратегик ҳолатини тадқиқ этиш, чуқур илмий изланишлар олиб бориш мақсадга мувофиқ.

Иқтисодий тушунча бўлган "рақобат" тушунчаси ҳақида кўп қиррали тасаввурлар мавжуд бўлса-да, у турлича талқин этилади.

"Рақобат" араб тилидан келиб чиққан сўз ҳисобланиб, луғавий таржимаси "назорат, кузатиш" маъноларини англатади. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да мазкур сўзга, иқтисодий маънода, мустақил товар ишлаб чиқарувчи (корхона)лар ўртасида товарларни қулай шароитда ишлаб чиқариш ва яхши фойда келтирадиган нархда сотиш, умуман, иқтисодиётда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кураш, деб таъриф берилган².

"Рақобат" атамаси рус тилида "конкуренция", инглиз тилида "competition", немис тилида "wettbewerb" шаклида учрайди. Бу атамаларнинг барчаси латин тилидаги "concurrentia" - тўқнашув сўзидан келиб чиққан. Умумий маънода, рақобат муайян муҳитда шахслар, гуруҳлар, ташкилотларнинг нисбатан яхши натижаларга эришиш учун ўзаро мусобақалашуви-ни англатади³.

Рақобат бозор иқтисодиётининг асосий механизми бўлиб, у компанияларнинг ўз товар ва хизматларини истеъмолчиларга энг қулай шартларда таклиф қилишларини рағбатлантиради⁴.

Иқтисодчи олим К.Холиқов ва Р.Дўсановларнинг фикрича, рақобат – иқтисодий фаолият иштирокчиларининг ўз эҳтиёж ва манфаатларини максимал қондириш, яхши даромад олиш, бозорда мавқеини мустаҳкамлаш, ўз имкониятларини намоён этиш ҳамда имижга эга бўлиш учун курашдан иборат жараён⁵.

Н.Бекнозовнинг таъкидлашича, рақобат – бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашишидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафликка эга бўлиш учун кураш⁶.

"Рақобат - хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди"⁷.

Том маънода, рақобат бозор қатнашчилари ўртасидаги ўзаро кураш, демакдир. Рақобат хўжалик юритувчи субъектлар (ишлаб чиқарувчи, хизмат кўрсатувчи, иш бажарувчи)ни олға ундовчи куч, бозордаги товарлар, ишлар ва хизматларнинг сифати ҳамда нархига бевосита таъсир кўрсатувчи механизм ҳисобланиб, у мустақил ҳаракат қилишни талаб қилади, лекин бошқаларнинг рақобатбардош босими асосланади.

"Рақобатбардошлик" тушунчаси мазмунан "рақобат" тушунчасидан келиб чиқиб, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг бутунги босқичида муҳим омиллардан бирига айланган.

Маълумотлар ўрганилиб, таҳлил қилинганда, рақобатбардошлик, унинг мезон ва кўрсаткичлари хусусида иқтисодчи олимлар якуний бир тўхтамга келишмаган. "Рақобатбардошлик" тушунчасини ёритишга фикрларнинг турли-туманлиги, нисбатан зиддиятли қарашларнинг мавжудлиги, бошқа иқтисодий тушунчалар билан солиштирилганда кам учрайдиган ҳолат ҳисобланади.

Турли иқтисодий тизимлар рақобатбардошлигининг ўзига хос хусусиятларининг объектив равишда мавжудлигини тушунган ҳолда, шунингдек, ушбу масала бўйича ягона фикр ва қарашларнинг мавжуд эмаслиги англаб етилган бўлсада, кўплаб тадқи-

қотчилар аслида нимани назарда тутаяётганликлари бўйича тушунтириш бермасдан, тегишли атама билан ишлашга ҳаракат қилишмоқда.

С.Г.Светуных⁸ ва бошқа муаллифларнинг таъкидлашича⁹, "Рақобатбардошлик" тушунчасининг универсал таърифи йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас, аммо ҳаммаси қайси объект (предмет) ёки субъектга нисбатан қўлланилишига боғлиқ".

Бу эътироф умумий хусусиятга эга бўлиб, иқтисодий объектларнинг типологиясини талаб қилади. Фикримизча, объектларни бундай гуруҳлаш маълум иқтисодий объектларга мурожаат этишда "рақобатбардошлик" концепциясини қўллаш мумкинлигини таҳлил қилиш асосида амалга ошириш мумкин.

Таъкидлаш жоизки, маҳсулотлар рақобатбардошлиги, товарлар рақобатбардошлиги атамалари энг кенг тарқалган бўлиб, маҳсулотлар (товарлар) билан боғлиқ бўлмаган иқтисодий тизимларнинг элементларига нисбатан рақобатбардошлик атамасидан фойдаланиш алоҳида аҳамият касб этади. Улар, авваламбор, "рақобатбардошлик" нуқтаи назаридан баҳоланадиган маҳсулотларни, ишлаб чиқарувчи корхоналарни, тармоқлар, ҳудудлар, шунингдек, давлатларни ҳам киритиш мумкин¹⁰.

П.С. Завьялов эса "Рақобатбардошлик деганда, товарнинг бозорда харидорчилигини таъминлайдиган истеъмол ва қиймат тавсифлари мажмуини, яъни ўхшаш рақобатчи товарларни айирбошлаганга таклиф катта бўлган шароитларда мазкур товарни пулга айирбошланиш қобилиятини тушунмоқ лозим", деб таърифлайди.

Унинг фикрига кўра, рақобатбардошликни умумий иқтисодий муаммо сифатида ўрганиш жараёнида қуйидаги омилларни ҳисобга олиш лозим:

- рақобатбардошлик хусусиятига эга бўлган иқтисодий объектларни аниқлаш ва миқдорий баҳолаш зарур, рақобатбардошлик даражасини сақлаб қолиш, уни ошириб бориш субъектив характерга эга;

- "рақобатбардошлик" тушунчасининг ягона тан олинган талқини мавжуд эмас;

- рақобатбардошлик даражасини белгиловчи асосий параметрлар орасида кўп қатламлилиқ, нисбийлик ва конкретлилиқ мавжуд;

- рақобатбардошлик корхоналар ва уларнинг маҳсулотларини таққослаш натижалари асосида аниқланади;

- иқтисодий объектларни солиштирма таҳлил жараёнида таққослашда тўлиқлик ва аниқлик талабларига жавоб бериши керак¹¹.

Баъзи муаллифлар рақобатбардошлик ва сифатни кўпинча синоним деб ҳисоблашади. Маҳсулотнинг рақобатбардошлиги, уларнинг фикрига кўра, харидор томонидан амалга оширилган харажатлар ҳамда сотиб олинган маҳсулотдан фойдаланиш билан эришилган натижаларни таққослаш жараёнида аниқланади.

Кўпгина тадқиқотчилар рақобатбардошликни иқтисодий категория сифатида ўрганишганида корхоналар ва улар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар сифати орқали аниқлаш нуқтаи назаридан ёндашганларини кўриш мумкин. Ваҳоланки, хизмат кўрсатиш жараёнидаги муносабатларда рақобатбардошлик бўйича камроқ эътибор қаратилади.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда, рақобатбардошлик иқтисодий категория ҳисобланиб, олиб борилган тадқиқотлар ушбу категория моҳиятини ёритишда, асосан, рақобатга киришувчиларнинг (объект, товар, хизмат, корхона, тармоқ ва ҳоказо) рақобатга дош бериш бўйича муайян хусусиятларни ўзида акс эттириши лозимлигига қаратилган.

Рақобатбардошлик категорияси мазмунини очиб беришда, авваламбор, тадқиқот предмети ва объекти хусусиятларига аҳамият берилган. Яъни, фаолият, маҳсулот (товар) ёки хизматлар, ресурслар турлари, рақобатбардошлик миқёси (товар (хизмат), корхона, тармоқ, давлат) нуқтаи назаридан ёндашилган.

Рақобатбардошлик сифат ва қиймат омиллари билан боғлиқ. Улар сифат, иқтисодиёт ва маркетинг кўрсаткичлари ёрдами билан тўлиқ тавсифланиши мумкин. Рақобатбардошлик - солиштирма, яъни таққослама, шунинг учун товар ва хизматларнинг хусусиятларини нисбий

баҳолаш мезони ҳам. Чунки, бозорда ишлаб чиқарувчининг маҳсулот (хизмат)ини харидорлар томонидан таққосладиган бошқа товар (хизмат) бўлмаганда эди, "рақобатбардошлик" тушунчаси ҳам бўлмас эди.

Муайян маҳсулот (хизмат) бўйича бозорда рақобат доимо мавжуд бўлиб, тараққиёт босқичларида ушбу рақобатнинг кучайиб бориши натижасида рақобатбардошликни таъминлашга хизмат қиладиган таъсир ва омиллари ўрганишга, тадқиқ қилишга эҳтиёж сезилаверади. Жумладан, меҳнат бозорига олий маълумотли мутахассисларни етказиб берадиган олий таълим муассасалари, шунингдек, уларнинг битирувчилари рақобатбардошлигини ошириш муаммоларига қаратилган тадқиқотлар ўз долзарблиги билан ажралиб туради.

Маълумки, таълим соҳасидаги рақобатбардошликни ошириш масаласи тайёрланадиган олий маълумотли мутахассисларнинг билим ва кўникмалари, уларнинг шахс сифатида шаклланиши ҳамда иқтисодий ўсишни таъминлашда асосий ижтимоий-иқтисодий омил эканлиги билан изоҳланади. Шу сабабли, кўплаб илмий соҳа омиллари таълим муаммоларини, унинг иқтисодиёт ва жамият тараққиёти билан ўзаро алоқадорлигини доимо тадқиқ қилиб келадилар. Жумладан, ушбу муаммоларнинг умумий методологик асослари В.И.Андреев, Л.М.Митина, О.В.Крухмалеваларнинг ишларида, фалсафий муаммолари Ж.Аллак, В.А.Клименко, М.Хайеггерларнинг, ижтимоий-иқтисодий масалалари Филипп Г. Кумбс, Н.В.Суш, А.И.Жук ва Н.Н.Кощелларнинг илмий тадқиқотларида, олий таълимнинг инновацион масалалари бўйича З.М. Юк, А.В. Марков, Г.А. Хацкевич, Б.А. Гедронович, В.В. Гедронович, А.С. Головачев, Н.В. Юрова, Е.С. Шишкин ва В.П. Аветисянларнинг илмий мақолаларида, ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар Қ.Х. Абдурахмонов, Ш.Р. Холмўминов, Х.П. Абулқосимов, Д.Х. Набиев, Г.Н. Ахунова, М. Мирзакаримовалар меҳнат бозорининг демографик жараёнлар билан боғлиқлиги, ишсизлик муаммоси, таълим тизими, таълим хизматлари бозори, таълим тизими ва меҳнат бозори ўртасидаги ўзаро интеграция

муносабатлари борасида илмий изланишлар олиб борганлар. Кўпгина тадқиқотчилар "битирувчилар рақобатбардошлиги" тушунчасини ўрганишда "олий таълим муассасаси рақобатбардошлиги" атамаси билан бирга боғлаган ҳолда эътибор қаратадилар.

Р.А.Фатхутдиновнинг фикрича, рақобатбардошлик - рақобат курашида ғалаба қозониш мақсадида субъектнинг ўзини рақобатлашдаги устунлигини бошқариш жараёни. Рақобат туфайли малакали профессионал-битирувчининг энг самарали ва рационал жиҳатлари рақобатлантирилади¹².

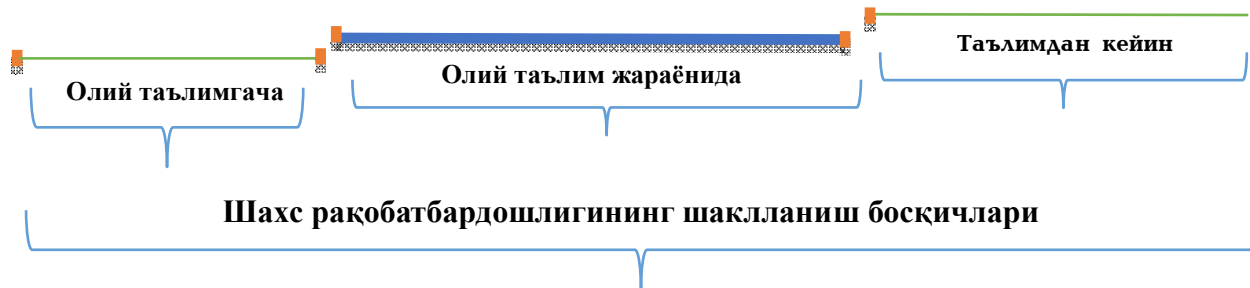
Мазкур тушунча юзасидан У.Е.Максимовнинг қарашлари қуйидагича: "Битирувчининг рақобатбардошлиги - асосий компетенциялар мажмуини, муҳим, қимматли йўналишларини намоён этиб, шахсга жамиятда муваффақиятли фаолият кўрсатишига имконият яратиб берадиган, шахснинг умумий, ажралмас сифатлари"¹³.

Мазкур тадқиқот ишида мамлакатимиз ҳамда хорижий иқтисодчи олимларнинг рақобат, рақобатбардошлик, талабалар рақобатбардошлиги ва унга таъсир этувчи ички ҳамда ташқи омиллар бўйича илмий тадқиқот ишлари, олимларнинг қарашлари ҳамда фикр-мулоҳазалари ўрганилиб, таҳлил этилган.

Бир томондан, рақобатбардошлик меҳнат бозоридаги касбга бўлган талаб, малака даражаси ва ҳаракатчанлик каби кўрсаткичлар билан белгиланса, иккинчи томондан, битирувчининг ҳаётий мақсад ва вазифалари, тамойиллари, дунёқараши, ўз ўзини англашидир. Шунингдек, битирувчининг рақобатбардошлиги унинг муайян шароитларда рақибларни ортда қолдириш қобилияти бўлиб, рақобатдаги муваффақияти учун ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг таълим соҳасида олиб бораётган ислохотларининг туб моҳияти ҳам бугунги кунда олий таълим муассасалари олдига юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, шунингдек, меҳнат бозорида рақобатга кириша оладиган мутахассисларни тарбиялаш каби долзарб муаммоларни ҳал этиш вазифаларидан иборат эканлиги бежиз эмас.

"Битирувчи рақобатбардошлиги" тушунчасига бериладиган таърифлар рақобатбардошликни шакллантириш босқичлари, унга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар, рақобатбардошлик даражасини баҳоловчи мезон ҳамда меҳнат бозори конъюктурасидаги ўзгаришлар билан доимо ўзгариб боради.

Албатта, шахс рақобатбардошлигини шакллантиришда олий таълимнинг ўрни муҳим бўлиб, биз уни қуйидаги босқичларда бўлиб ўрганишимиз мумкин (1-чизма):

1-чизма. Шахс рақобатбардошлигининг шаклланиш босқичлари.

Манба: Б. Агизов ишланмаси

1-чизмада ўзгача ёндашув мавжуд бўлиб, шахс умри давомида аниқ мақсад сари ҳамда ўз вақтида инсон капиталига инвестициялар йўналтирилган ҳолда ўз-ўзини доимий ривожлантириб бориш орқали ўз рақобатбардошлигини таъминлаши мумкин. Шахс рақобатбардошлигини шакллантиришда олий таълимгача бўлган (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, мустақил таълим, турли тўғарақлар), олий таълим жараёнида (институт, университет, академия, шунингдек, олий таълимдан кейинги таълим, яъни таянч докторантура ва докторантура) ҳамда таълимдан кейинги

(меҳнат фаолияти давомида) босқичлари муҳим бўлиб, улар бир-бири билан узвий боғлиқ. Яъни, бугунги глобаллашув даврида меҳнат фаолиятини ташкил этиш жараёнида шахснинг рақобатбардошлигини олий таълим тизимисиз таъминлаш

мушкул. Чунки, ишсизлар ўртасида олий маълумотлиларнинг меҳнат бозорида иш топиш эҳтимоли оддий ишчи кучига қараганда юқори бўлади. Бу фикрни 1-жадвалда келтирилган маълумотлар билан асослаш мумкин.

1-жадвал

**25-64 ёшлиларнинг таълим олиш даражасига кўра бандлик кўрсаткичлари (2016).
25-64 ёшли иш билан банд бўлганлар жами 25-64 ёшлиларга нисбатан фоиз ҳисобида**

Давлатлар	Мақтаб таълими	Ўрта махсус, касб-хунар таълими	Олий таълим	Таълимнинг барча даражалари бўйича
Австралия	58	78	84	76
Австрия	54	76	86	76
Бельгия	46	73	85	71
Канада	55	74	82	76
Чехия Республикаси	45	81	86	80
Дания	63	81	86	80
Эстония	61	77	85	78
Финляндия	54	73	83	75
Франция	51	73	85	72
Германия	59	81	88	80
Греция	48	58	70	59
Венгрия	52	76	85	74
Исландия	79	88	94	88
Исроил	48	73	87	77
Италия	51	71	80	64
Корея Республикаси	66	72	77	74
Латвия	59	71	87	75
Люксембург	60	71	86	75
Голландия	61	79	88	78
Янги Зеландия	72	82	87	82
Норвегия	62	80	89	81
Польша	41	68	88	71
Португалия	65	79	85	73
Словакия	38	74	81	73
Словения	46	71	85	72
Испания	54	69	80	67
Швеция	66	85	90	84
Швейцария	68	82	88	83
Туркия	51	62	75	58
Америка Қўшма Штатлари	57	69	82	73
Ўртача	56,6	74,7	84,3	74,6

Манба: OECD/ILO (2017). See Source section for more information and Annex 3 for notes (www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm).

1-жадвал маълумотлари асосида ўрганган давлатлар мисолида, олий маълумотлиларнинг бандлик даражаси ўртача 84,3 фоизни ташкил этиб, мактаб таълими билан чекланган инсонларнинг бандлиги

(56,6 фоиз)га қараганда 27,9 фоиз пунктга, ўрта махсус ва касб-хунар таълими даражасига таҳсил олганларнинг бандлиги (74,7 фоиз)га қараганда эса 9,6 фоиз пунктга ортиқ.

Шунингдек, олий таълимгача бўлган босқичсиз ҳам олий таълим муассасасида рақобатбардош битирувчини шакллантиришга эришиш имконияти ниҳоятда паст. Зеро, пойдевори мустаҳкам иморат бузилмайди.

Олий таълим муассасаси битирувчисининг рақобатбардошлилигини шакллантиришга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар мавжуд¹⁴.

Ташқи омиллар:

- институционалик (ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, демографик, технологик). Ёш мутахассисларнинг рақобатда устунлик қилиш томонларини, кўникмаларини шакллантириш учун қулай ташқи муҳит яратишга имкон беради;

- меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф муносабатлари. Ушбу омил меҳнат бозоридаги конъюнктурани ўз ичига олади, бу олий ўқув юртлари ўртасида рақобатнинг таъсири ва ушбу муассасалар томонидан таъминланадиган мутахассисларни тайёрлаш сифати билан боғлиқ;

- олий таълим муассасалари битирувчиларининг рақобатда устунлик томонларини шакллантиришда реал ишлаб чиқариш билан, яъни давлат - хусусий сектор ҳамкорлиги, ижтимоий шерикчилик, стратегик ҳамкорлик муносабатлари.

Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида олиб борилаётган ўрганишлар, изланишлар ҳамда дунё тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, фикримизча, рақобатбардош битирувчини тайёрлаш учун мавжуд олий таълим тизимида олий таълим муассасасининг ҳар томонлама, тўлиқ мустақиллигини таъминлаш ҳамда марказлашган бошқарувдан воз кечиш давр талаби, деб ҳисоблашга асослар мавжуд. Шу сабабли, тўртинчи омил сифатида олий таълим муассасаси фаолиятининг мустақиллигини киритишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Бу омил юқорида келтирилган учта омилни мувофиқлаштириб, олий таълим муассасасини ривожланиб бораётган бозор муносабатларига мослашувчанлик даражасини ҳам ошириб боради. Чунки, марказлашган бошқарувдан воз кечиш олий таълим муассасалари ўртасида соф, эркин рақобат муҳитини шакллантиришда, шунингдек, таълим сифати ошиши ҳамда меҳнат бозорига рақобатбардош мутахас-

сислар тайёрлаб берилишида ҳам ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

Ички омиллар:

- олий таълим муассасасининг инновацион ва инвестицион фаоллиги. Шунингдек, олий таълим муассасасидаги интеллектуал, информацион, ўқув-методик, моддий-техник ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланишда ҳам ўз аксини топади;

- олий таълим муассасасининг мослашувчанлик даражаси. Ушбу омил олий таълим муассасаларининг мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазият ва меҳнат бозори ўзгаришларига, иш берувчиларнинг юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёжларининг ўзгаришига сезгирлигида намоён бўлади;

- олий таълим муассасасининг нуфузи ва рақобатбардошлиги. Бу таълим муассасаси битирувчиларини қўшимча равишда рақобатда устунлигини таъминлашда ижобий таъсир кўрсатади;

- олий таълим муассасасининг рақобатбардош битирувчисини шакллантиришда аниқ белгилаб олинган педагогик стратегиянинг мавжудлиги, шу жумладан, ижтимоий-иқтисодий вазиятни ҳисобга олган ҳолда, уни амалга ошириш учун аниқ ишлаб чиқилган механизм ва ташкилий-педагогик шарт-шароитлар яратиш.

Шу билан бирга, талаба ўзининг рақобатбардошлигини шакллантириши ва ривожлантиришига қаратилган хатти-ҳаракатларида бир нечта омилларни ҳисобга олиши керак. Яъни, юқорида таъкидлаб ўтилган ички ва ташқи омиллар билан бир қаторда, талабага, унинг таҳсил олиш даври ва ундан кейинги касбий фаолиятга киришиб бориши жараёнида ўзига боғлиқ бўлган қуйидаги икки омилнинг таъсири ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Биринчи омил - талабанинг тадбиркорлик-стратегик хатти-ҳаракатлари. Талабани меҳнат бозорида рақобат курашида индивидуал устунлик позициясига олиб чиқишга йўналтирилган истиқболдаги самарали хатти-ҳаракатлари:

- ҳам ўқишда, ҳам келажакдаги касбий фаолиятида муваффақиятга эришишга доимий интилиш;

- келгусидаги касбий фаолиятини тўлиқ, кенг қамровли ўзлаштиришга интилиш;

- ўзининг ишчанлик қобилияти ва имкониятларини намоёниш эта олиши;

- лидерлик сифати (қобилияти)ни ривожлантириб бориши.

Иккинчи омил - талабанинг таълим олиш жараёнидаги жорий хатти-ҳаракатлари. Талаба томонидан ўзининг бирламчи белгилаб олинган стратегик мақсадларига эришиш йўлида амалга оширадиган қуйидаги хатти-ҳаракатлари:

- таълимнинг дастлабки кунлариданоқ олий таълим ўқув дастури талаблари бўйича жадал ўзлаштириб бориш;

- ўз ҳаёти ва таҳсил олиш жараёнида тўғри режалаштириш тизимидан фойдаланиши;

- тайёргарлик жараёнида ўз-ўзини доимий назорат қилиб бориши.

Таъкидлаш жоизки, бир қатор олимлар, илмий тадқиқотчилар томонидан олий таълим муассасалари битирувчилари рақобатбардошлиги кўрсаткичини муайян олий таълим муассасаси битирувчиларининг ишга жойлашиш даражаси билан ўлчашга ҳаракат қилишга уринишлар бўлган. Лекин бу ёндашув бугунги кунда жамиятимиздаги барча касб йўналишларига тўғри келмайди.

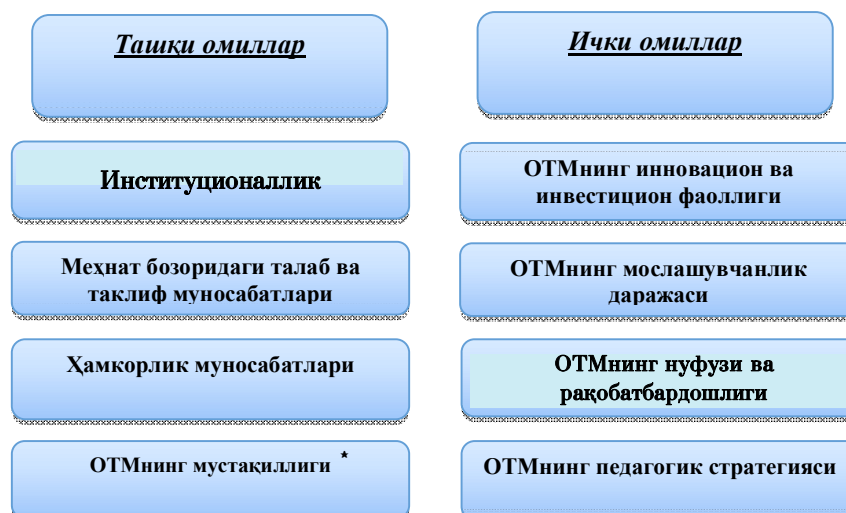
Масалан, олис туманда яшайдиган талаба ўқишни тамомлаб, билим даражаси унча юқори бўлмаган ёки бошқа касбий кўникмалари ўртача бўлгани билан ўз туманига бориб осонгина, қийинчиликсиз, яъни рақобатчиларсиз ишга жойлаша олиши мумкин, бу билан уни рақобатбардош битирувчи деб ҳисоблаб бўлмайди, чунки рақобатнинг ўзи мавжуд эмас. Яқин келажакда эса бозор муносабатлари ва республикамиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўзгаришлар (жумладан, олий таълим тизимидаги ислоҳотлар, яъни, сўнгги йиллар ҳамда прогноз кўрсаткичларидаги республика олий таълим муассасалари қабул квоталарининг сезиларли даражада кўпайтирилаётганлиги) натижасида янги меҳнат ресурсларини жойлаштиришда кескин рақобат юзага келиши, шунингдек, иш берувчи талабларининг сезиларли ортиб бориши натижасида иш билан банд бўлган ходим ҳам ўрнини сақлаб қолиши учун ўз

устида ишлаши, иш берувчининг талаби асосида маълум қўшимча кўникмаларни ўзида шакллантириб бориши ва ривожлантириши керак бўлади. Натижада республика олий таълим муассасалари ўртасида ҳам ўз талабаларига қўшимча равишда таълим хизматлари кўрсатишга, жумладан, талабада қўшимча касбий кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришга янада кўпроқ эҳтиёж туғилади. Бу боорада олий таълим муассасалари ҳозирда ноқ ушбу йўналишларда аниқ белгилаб олинган стратегиялар ёрдамида дастлабки асосларни яратиб боришлари лозим. Бинобарин, рақобатбардош олий таълим муассасаларидагина рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, иш берувчиларнинг олий таълим муассасаларининг рақобатбардош битирувчиларига бўлган талаблари жуда оддий, булар асосан: бажарадиган вазифасига масъулиятлилиқ, ўз кучига ишонч ва ўзини намоён қила олишлиқ, фаолиятга мослашувчанлик ва рационал ҳаракатланишлиқ (мобиллиқ), мавжуд кўникмалар ёрдамида ранг-баранг касбий топшириқлар ечимини топиш орқали турли касбий муаммоларни мустақил ҳал қилиш қобилияти, ўз тажрибасини доимий бойитиб бориш ва муваффақиятга эришишга қаратилган интилиш.

Бундан ташқари, иш берувчиларнинг фикрига кўра, рақобатбардош битирувчи (мутахассис)ни шакллантиришда унинг янги ахборотларга эга бўлиши ва уни тез таҳлил эта олиши, ўз касбий фаолиятини режалаштириши ва ташкил эта олиши, шунингдек, касбий фаолиятни амалга ошириш талабларининг доимий ўзгарувчанлигига тез мослаша олиш каби кўникма ва қобилиятлари асосий ўринни эгаллайди.

Рақобатбардош битирувчини тайёрлаш учун мавжуд олий таълим тизимида, биринчи навбатда, олий таълим муассасасининг ҳар томонлама, тўлиқ мустақиллигини таъминлаш ҳамда марказлашган бошқарувдан воз кечиш давр талаби деб ҳисоблашга асослар мавжуд. Шу сабабли, тўртинчи ташқи омил сифатида олий таълим муассасаси фаолиятининг мустақиллигини киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз (1-расм).

1-расм. ОТМ битирувчисининг рақобатбардошлигини шакллантиришга таъсир этувчи ташқи ва ички омиллар

**Изоҳ: ОТМ битирувчиси рақобатбардошлигини шакллантиришда таъсир этувчи тўрттинчи ташқи омил муаллиф томонидан тавсия этилмоқда.*

Олий таълим тизимидаги инқилобий ўзгаришлар натижасида яқин келажакда ушбу тизимда ҳам кескин рақобат муҳити шаклланишини инобатга олган ҳолда, республикамиз олий ўқув юртлирида маркетинг тадқиқотларини реал рақамлар ҳамда бозор муносабатлари қонуниятларига асосланган ҳолда юқори малакали маркетинг мутахассислари ёрдамида олиб борилишига зарурат туғилади. Бугунги кунда олий таълим муассасалари тузилмасида мавжуд бўлган маркетинг хизмати бўлимлари, асосан, битирувчиларнинг бандлик мониторингларини ўтказиш, тўлов-контракт шартномаларини расмийлаштириш, тўлов-контракт асосида таҳсил олаётган талабалар бўйича контракт тўловлари пул ҳисоботларини юритиш билан шуғулланиши, уларнинг маркетинг тадқиқотларини тўлақонли амалга оширишларига имконият бермаяпти. Шу сабабли, дастлабки босқичда қуйидаги таклиф ва тавсияларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- олий таълим муассасалари тузилмасидаги маркетинг хизмати бўлимлари иш фаолиятини такомиллаштириш, жумладан, бўлим вазифаларини қайта кўриб чиқиш;
- маркетинг бўлимларига малакали мутахассисларни жалб қилиш ва бўлим ходимлари малакаси ҳамда моддий манфаатдорлигини ошириб бориш;

- олий таълим муассасаларида замонавий таълим хизматлари жорий этиш ва кўрсатишда инновацион, рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш амалиёти-ни зудлик билан ташкил этиш;

- олий таълим муассасаларида қабулни шакллантириш мақсадида олиб борилган, яъни реал ўрганилган потенциал иш берувчилар эҳтиёжларини ҳамда ҳукумат доирасида тасдиқланган "йўл хариталари" ва дастурларини инобатга олган ҳолда қабул квоталарини белгилашга асос бўлувчи маркетинг тадқиқотлари сифатли ўтказилиши натижасида тўғри қарорлар қабул қилинишига эришиш;

- таълим ва ишлаб чиқариш интеграциялашувини ҳақиқий маънода таъминлашга эришиш, манфаатли ҳамкорлик йўллари-ни излаш.

Юқоридаги мулоҳазаларни умумлаштириб, шуни алоҳида қайд этиш мумкинки, олий таълим муассасаси битирувчиларининг рақобатбардошлигини таъминлаш учун, биринчи навбатда, олий таълим муассасасининг рақобатбардошлигини таъминлаш лозим. Ваҳоланки, рақобатбардош олий таълим муассасасигина ривожланиб бораётган меҳнат муносабатлари бозорига замонавий ва касбий билимларни чуқур эгаллаган, жисмонан бақувват, ақдан етук, ўз касбининг устаси бўлган рақобатбардош

мутахассис кадрларни тайёрлай олади. Шундагина, бу кадрлар билан мамлакатимизда олиб борилаётган бозор муносабатларига асосланган демократик давлат ва жамият қурилиши жараёнини жадаллаштириш, Ўзбекистонимизни ривожланган давлатлар қаторида муносиб ўрин эгаллашини таъминлаш мумкин.

Манба ва адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентини Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисига Мурожаатномаси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1371>

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Магвалиев таҳрири остида. - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат миллий нашриёти. 2006-2008. 360-бет.

3. Иллюстрированный энциклопедический словарь (электронное издание, воспроизведенное по изданию 1995 года). - М.: 1997. Шу мазмундаги изоҳ инглиз луғатларида ҳам келтирилади: Longman dictionary of contemporary English. - Edinburgh, 2001. - P. 270.

4. DG COMP website at http://ec.europa.eu/competition/antitrust/overview_en.html

5. Холиқов К.О., Дўсанов Р.Ҳ. Рақобат: назарияси, шакллари ва усуллари. - Термиз: ТермДУ. 2009. - 6 б.

6. Beknozov N. Iqtisodiyot nazariyasi: -Т.: - 2005.-170 б.

7. Ўзбекистон Республикасининг "Рақобат тўғрисида"ги Қонуни. 4-модда. // Lex.uz

8. Светуньков С.Г. Информационное обеспечение управления конкурентоспособностью // Энциклопедия маркетинга. - <http://marketing.spb.ru>

9. Парахин К.А., Парахина В. Н. Анализ понятия "конкурентоспособность". Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия "Экономика". 2007. №5 ©Северо-Кавказский государственный технический университет. <http://www.ncstu.ru>

10. Благова С.О. Управление конкурентоспособностью товаров на этапах их жизненных циклов. Автореферат дисс. к.

э. н. - Тула, 2000. 10-23 с.; Ахмадалиев Т.М. Управление конкурентоспособностью промышленных предприятий (на примере конгенсатостроения). Автореферат дисс. к. э. н. - СПб., 1994. -14 с.; Абрамов М.Ю. Разработка методов формирования конкурентоспособности межотраслевого комплекса (на примере лесной, деревообрабатывающей и целлюлозно-бумажной промышленности). Автореферат дисс. к. э. н. - М., 2002. 8-10 с.; Гудушаури Г.В. Управление конкурентоспособностью продукции предприятий сахарной промышленности. Автореферат дисс. к. э. н. - М., 1999. 10-12 с.

11. Завьялов П.С., Демидов В. Е. Формула успеха. Маркетинг (сто вопросов - сто ответов о том, как эффективно действовать на внешнем рынке). - М.: Международные отношения. 1991. 75-77 с.

12. Фатхутдинов Р.Ф. Управление конкурентоспособностью вуза//Высшее образование в России. 2006. №9. 37-38 с.

13. Максимова Е.В. Развитие конкурентоспособности студента в образовательном процессе университета: автореф.дис. ...канд.пед.наук. Оренбург, 2005. 14-16 с.

14. Коноплянский Д.А. Формирование конкурентоспособности выпускника ВУЗа в процессе обучение: роль государственно-частного партнерства. Вестник КемГУКИ 33/2015.-179 с.

Олий таълим муассасалари битирувчилари рақобатбардошлиги: тушунчалар, фикрлар, қарашлар

Отабек Қаҳҳоров,

иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),

Бухоро давлат университети доценти

Бахтиёр Адизов,

Бухоро давлат университети таянч докторанти (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишларидан бири